

О. І. Бондар

ДЕГРАДАЦІЯ ЛІНГВОСОЦІУМУ: ОЗНАКИ І ТИПИ

У лінгвістичній екології поруч із центральним поняттям *лінгвосоціум* важливим є поняття *деградація лінгвосоціуму*. Загальне розуміння терміну *деградація* пов'язане з поступовим погіршенням, занепадом, втратою якихось властивостей [9:192]. Процеси деградації, досить добре опрацьовані в біології, на соціальному (і соціолінгвістичному) рівні залишаються мало окресленими, це поняття часто приймається тут а ргіогі і вживається як само собою зрозуміле, а тому вимагає належної експлікації.

Експлікація поняття деградації має бути об'єктноспрямованою, тобто йдеться не про деградацію взагалі, а деградацію чогось. Причому цей об'єкт має бути якомога загальнішим. На нашу думку, таким найзагальнішим об'єктом виступає поняття системи як сукупності взаємопов'язаних однорідних елементів, що становить єдине ціле, а отже, повинно йтися про деградацію системи. Системний підхід дозволяє вичленувати основні ознаки деградації і з'ясувати її типи.

Однією з найважливіших, хоч і недиференційних ознак деградації є зміна, в нашому трактуванні це зміна системи. Оскільки система - це сукупність елементів, то зміна будь-якого елемента системи зумовлює зміну всієї системи. У найзагальнішому поданні зміна є рухом і обов'язково передбачає часову координату як конститутивну ознаку. Атрибут зміни притаманний багатьом поняттям, насамперед, еволюції з її двома

тенденціями - прогресом і регресом. Проте деградаційна зміна не є еволюційною, бо не може бути кваліфікована ні як прогрес, що очевидно, ні як регрес, що менш очевидно. Еволюція призводить до появи нової якості системи. Якщо ця якість досконаліша попередньої, говорять про прогрес, якщо ж ця якість менш досконала - наявний регрес. Однак між регресом елемента системи і тенденцією розвитку всієї системи немає прямої залежності: «загальний прогрес системи може супроводжуватися регресивним розвитком її окремих елементів і навпаки» [10: 160]. Деградація системи доконечне пов'язана з її виродженням, руйнуванням, бо за деградаційної зміни будь-якого елемента системи деградує і вся система.

Наступна ознака деградації - ознака зворотності зміни. Жодна деградаційна зміна не є еволюційною: і прогрес, і регрес - незворотні процеси, тоді як деградацію системи можна зупинити, а якщо системі властивий параметр авторегенеративності чи, принаймні, зовнішньої регенеративності, то можна відновити і її попередній статус-кво (процес реабілітації). І, нарешті, прогресивні і регресивні тенденції розвитку є, насамперед, реалізацією внутрішніх закономірностей, потенцій системи, тоді як деградація обов'язково передбачає зовнішній вплив, вплив іншої системи на дану.

Таким чином поняття *деградація* включає в себе ознаки 'зміна', 'елементнонеавтономність', 'зворотність', 'зовнішньодетермінованість', 'руйнація', а тому може бути визначене таким чином: деградація - це зовнішньозумовлена не незворотна зміна хоча б одного елемента системи, яка обов'язково веде до погіршення якостей (параметрів) усієї системи і в кінцевому рахунку до її зруйнування.

Для екології взагалі і для лінгвоєкології зокрема, поняття деградації є одним із засадничих, позаяк мета екології - забезпечити гармонійну взаємодію живої і неживої Природи, узгодити Стратегію Природи зі Стратегією Людства [2:42-43], для чого треба виявити елементи деградації глобальної системи і вдатися до заходів їх реабілітації. І коли елементи деградації докільця як біологічної системи виражені, так би мовити, експліцитно, тобто у явному вигляді, то елементи деградації соціо-, лінгвосоціосистем часто неочевидні. Ті самі явища, фрагменти соціальної дійсності нерідко трактують по-різному залежно від методологічної позиції, від політичних поглядів, від моральних якостей і т. д. авторів.

Послідовне застосування системного підходу до аналізу явищ, які є системними, дозволяє відносно об'єктивно визначити елементи деградації системи за сукупністю вищевказаних ознак, а також за параметричними показниками системи. Для цього можна використати загальну теорію систем, опрацьовану А. І. Уйомовим [11].

Об'єкт, що позначається поняттям *лінгвосоціум*, становить собою по

суті двоєдину систему з суспільним осердям, складниками якого є національна свідомість, менталітет (особливий спосіб мислення, світобачення), властивий даній нації, національна гідність, мовна самосвідомість і духовний потенціал [3] та з лінгвістичним осердям, що ним є власне мовна система. Суспільна та лінгвістична підсистеми лінгвосоціуму являють собою не механічне сполучення, а певним чином взаємозумовлені частини одного цілого: лінгвістична система є домінантною у визначенні якісного характеру суспільної підсистеми, суспільна підсистема, своєю чергою, визначає функціонування лінгвістичної підсистеми. Крім того, обидві підсистеми мають спільний субстрат, на якому реалізуються соціальні і мовні відношення як системотвірне відношення. Таким спільним субстратом, безперечно, є люди, яким притаманні властивості, ідеї, наведені вище. Деякі вчені слушно долучають до «людського» субстрату й «олюднені» природні предмети, тобто ті речі, що входять до людської культури як засіб діяльності і як засіб матеріального вираження духовного життя суспільства [6:217].

Параметричними характеристиками лінгвосоціуму є: саморегульований, адаптивно-адаптувальний, параметр відкритості, інформаційний, параметр детермінованості, стохастичний, еволюційний, ієрархічний, параметр центрованості [Там само]. Ми додамо до цього переліку також ареальний параметр. При цьому тільки суспільній підсистемі притаманні параметри саморегульованості, адаптивно-адаптувальності. Суто лінгвістичним параметром є синтагматично-парадигматичний. Решта параметричних характеристик спільні для обох підсистем лінгвосоціуму. Щоправда, є такий лінгвістичний параметр, якого не має суспільна підсистема, - функціональний (у розумінні мови як засобу спілкування), однак він виявляється спрямованим саме на суспільну підсистему.

Таким чином, ми розуміємо деградацію, насамперед, як зміну елемента системи, яка веде до погіршення параметрів усієї системи. Отже, має йтися про деградаційні зміни національної самосвідомості, менталітету, національної гідності, мовної самосвідомості і духовного потенціалу. Аналізуючи елементи лінгвосоціуму, ми виходимо на конкретні симптоматичні ознаки, що вказують на наявність деградаційних процесів.

Детальну модель національної свідомості побудовано І. Кресіною [7]. Симптоматичні ознаки деградаційної зміни національної самосвідомості за цією моделлю можуть виявлятися на буденному, теоретичному і державно-політичному рівнях. Буденний рівень характеризується єдністю свідомих і несвідомих, менталісних і архетипних елементів національної свідомості. У буденній свідомості дістають відображення як усталені, відносно стійкі звичаї, менталісні пріоритети і настанови, біхевіорні особливості та стереотипи, закріплені тривалою міжпоколінною традицією,

так і динамічні та скороминущі потреби, інтереси, вартості, почуття, настрої [Там само:83]. Саме перші з відзначених характеристик стають підґрунтям для формування феномена національного, тоді як другі при-таманні масовій свідомості. Якщо відбувається зсув домінування у бік масової свідомості, може йтися про деградаційну зміну національної свідомості і самосвідомості. На теоретичному рівні національної свідомості виступають науково обґрунтовані концепції, програми, світоглядні орієнтації, в результаті яких формується національна ідея і національний ідеал. Відсутність чи брак таких концепцій, програм і т. д., що характеризують інтелектуальний потенціал нації у напрямку її здатності на підставі рефлексії до самоопанування і самоствердження, слід розглядати як деградаційну зміну. На державно-політичному рівні національної свідомості зосереджені лише ті ідеї, програми, вчення, концепції, які віддзеркалюють політичні, державні, правові інтереси нації. Неспроможність державно-політичних структур забезпечити національні інтереси в системі законотворчої діяльності, захистити ці інтереси у міжнародних, міждержавних стосунках зумовлює політичну нестабільність та економічну кризу, що є прямими ознаками деградаційної зміни на цьому рівні.

Ментальність можна охарактеризувати як систему певних образів, уявлень, ідей, які перебувають у стані постійного руху і все ж зумовлюють вчинки та поведінку людей [1:240-260]. Головною тенденцією, що свідчить про деградаційну зміну в менталітеті будь-якого лінгвосоціуму є слабе протиставлення національних особливостей свого народу іншим, насамперед, тим, від яких цей народ був у колоніальній залежності, моральна орієнтація на сприйняття чужого як свого.

Деградаційну зміну на рівні національної гідності можна стисло описати такими симптоматичними ознаками як наявність комплексів національного нігілізму, національної сором'язливості, відчуття національної меншовартості, другосортності, а на рівні мовної самосвідомості - через ступінь поширення міжмовної інтерференції, існування піджини та креольської мови.

Духовний потенціал лінгвосоціуму можна окреслити дуже стисло як прагнення до поступу. Наявність таких моментів [див. їх перелік: 4:4-7.] як відмова суб'єкта від власної активності, консерватизм, інертність і стереотипність мислення, недбалість, непунктуальність, непорядність, «звичний» розрив між словом і ділом, зневага до людини, її чеснот і талантів разом з надмірною «повагою» до зовнішніх атрибутів (посади, зв'язків, товщини гаманця й т. ін.), глибокий психологічний розрив між «верхами» й «низами» суспільства, елітою й загалом, обоження влади, прагнення активніших суб'єктів будь-що досягти її вершин - у хи-

мерному поєднанні з масовою ненавистю до владних інституцій і тупим мовчазним опором їхнім ініціативам, високий рівень масової «корупційної готовності», правовий нігілізм, нехоть до демократичних і схильність натомість до «традиційних» методів розв'язання проблем та ін. - все це свідчить про деградаційні зміни в духовності лінгвосоціуму.

Стосовно лінгвістичної підсистеми лінгвосоціуму, то деградовані елементи тут слід відшуковувати, орієнтуючись на стандарт мовної системи. Кожна мовна система має свою внутрішню логіку побудови, свої закономірності, так що кожен її складник органічно зумовлений, впливає з існування інших складників і взаємопов'язаний з ними. Внутрішній розвиток мови спричинює гармонійну зміну системи, тобто взаємозумовленість її елементів залишається. За зовнішнього впливу, яким завжди супроводжується деградаційна зміна, стандарт мовної системи деформується, руйнується гармонія взаємозв'язку її елементів, стандарт замінюється спочатку субстандартом, тобто системою з наявністю певної кількості деградованих елементів. Якщо ж кількість таких елементів досягає певної порогової величини, втрачаючи свої специфічні риси, особливості, якісні, притаманні лише їй властивості, система перетворюється на вироджену.

Такі деградовані елементи мовної системи шляхом порівняння її зі стандартом можна відшукати на всіх її рівнях, але насамперед, на лексичному, як найпроникнішому для зовнішнього впливу. Мова, крім своєї соціальної спрямованості, є одним із аспектів загальної культури. Мовне відтворення культури охоплює явища різного типу [див. про це: 5:7]. А оскільки культура тримається на засадах унікальності, самобутності, творчого самовираження [8:50], то нівелювання цієї самобутності, втрата унікальності навіть на рівні окремих елементів системи обов'язково слід трактувати як деградацію цих елементів.

Залежно від якості симптоматичних ознак можна виділити різні типи деградації: а) за характером елемента системи - консцієнтивна деградація, менталісна деградація, духовна і т. д. стосовно суспільної підсистеми; лексична, морфологічна, синтаксична, фонетична деградація і т. д. стосовно лінгвістичної підсистеми; б) за параметрами системи - саморегуляційна, адаптивно-адаптаційна, функціональна деградація тощо; в) за ступенем вияву - поверхнева, критична, руйнівна деградація; г) за широтою охоплення системи - одноелементна, багатоелементна, тотальна деградація.

На підставі розгляду системи (у даному випадку лінгвосоціуму) та виявлення деградаційних ознак можна провести заходи щодо реабілітації деградованих елементів і стабілізації системи в цілому. Такі заходи повинні мати характер комплексної програми. Однією з найперспектив-

ніших форм тут стає лінгвоекотологічний моніторинг - регулярно виконувани за опрацьованою програмою спостереження лінгвосоціуму як на рівні суспільної, так і на рівні лінгвістичної підсистем, що дозволяють точно окреслити ситуацію і процеси, які відбуваються в ньому під зовнішнім впливом.

1. **Бичко А. К.** Моральний зміст менталітету українців // Національна культура в сучасній Україні. — К., 1995.

2. **Білявський Г. О., Фурдуй Р. С.** Основи екологічних знань. — К., 1997.

3. **Бондар О. І.** Лінгвосоціум: до розбудови термінологічного апарату лінгвоекотології // Мова. — 2001. — №5-6.

4. **Вітковський В.** Що страшніше за комунізм? // Універсум. — 2000. — №5-6. — С. 4-7.

5. **Гуменюк Ол.** Етнолінгвістичні аспекти культури // Наукові записки. — Кіровоград, 1999. — Вип. 20 (Серія: Філологічні науки. Мовознавство). — С. 3-8.

6. **Зуев Ю. И., Мацюк М. Н.** Параметрическая характеристика общества // Логика и методология системных исследований. — К.;Одесса, 1977.

7. **Кресіна І.** Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: Етнополітологічний аналіз. — К., 1998.

8. **Моїсеєв І. К.** Ментально-архетипний зміст етнічного // Феномен нації: Основи життєдіяльності. — К., 1998.

9. **Словник** іншомовних слів. — К., 1975.

10. **Спиркин А. Г.** Основы философии. — М., 1988.

11. **Уемов А. И.** Системный подход и общая теория систем. — М., 1978.